

звана от него само за да осмее своите противници, към които я отправя. Поради това ние смятаме, че отпечатването на песента в съчиненията на Ботев като негово лично творчество е неуместно.

И двата разгледани случая, преработката на народната песен от Ботев в епитафия „На № 9“ и отпечатването на народната песен под заглавие „Песен на букурешките български ергене“, ни говорят за тясната връзка на Ботевата поезия с народната песен, която той изпълзува по различни начини според поставената си цел.

Надяваме се, че тази наша бележка ще хвърли известна светлина върху един неразрешен въпрос от литературното наследство на Хр. Ботев.

ПИОНЕР НА РУСКОТО КУЛТУРНО ПРОНИКВАНЕ МЕЖДУ ЮЖНИТЕ СЛАВЯНИ

Боню Ангелов

В науката е добре известна голямата материална и политическа помощ, оказвана от руската държава и църква на балканските народи през продължителното и тежко за тях робство под турците. Тази помощ е имала големи размери и за българския народ, по нашите земи са били изпращани и донасяни от руски или български пратеници много печатни книги и църковни утвари. Нерядко помощта се е изразявала и парично. В наши обществени книгохранилища вече са събрани доста руски книги, донесени още преди Освобождението, а други се намират в частни ръце или са пръснати по малки църкви и манастири, сиреч застрашени са от изчезване. А за нас е особено важно да запазим всички свидетелства за културните контакти между българския и руския народ през вековете и особено през вековете на петвековното робство. Всеки нов факт подчертава все повече общата оценка за дълбоките исторически корени на дружбата между двата братски народа. Време е вече да се съберат и издадат в една книга всички вести за проникнали в миналото и запазени днес у нас руски книги (печатни и ръкописни, но главно печатни). Това ще бъде хубав паметник на вековната наша културна общност.

Неотдавна в Библиотеката при БАН постъпиха няколко стари руски печатни книги. Разбира се, книгите имат религиозно съдържание (апостол, псалтир, пролог, миней). Повечето от тях са от края на XVIII в. — 1793 г. По допълнителните бели листове или по полето на листовите са оставени приписки от XVIII—XIX в. Безспорно измежду всички тия книги най-ценна книга е апостолът или по-точно Деяния на апостолите. Най-ценна по две причини: първо, че е най-старинна измежду останалите, печатана е през XVII в., и, второ, че съдържа една дълга дарителна приписка от кюстендилския, наричан още кратовски и щипски митрополит Михаил. В същност именно тази приписка е, която определя стойността на книгата.

Митрополит Михаил е колоритна личност в живота на южните славяни през XVII в. За него в нашата научна литература малко е писано, главно от акад. Йордан Иванов (вж. Северна Македония. С., 1906. с. 266—269; Български старини из Македония. С., 1931. с. 153—154). Въз основа на познатите исторически вести, най-вече документи, свързани пряко с Михаил и съхранявани в Москва, Йордан Иванов намира, че „все пак неговият живот ще ни осветли поне някои страни от състоянието на духовенството през средата на турската робия“. Тия автобиографични бележки, приписки по подарявани книги и послания — до руския император Алексей Михайлович, може да бъдат използвани за написване на едно по-цялостно проучване за митрополит Михаил, каквото у нас няма, а в настоящата статия желая само да оповестя непозната досега ценна вест, оставена от него.

Но преди това нека отбележа някои моменти из външната биография на този изключително деятелен, инициативен и целенасочен човек. Произхожда от сръбски княжески род от Кратово, според Йордан Иванов „от онези, види се, сръбски велможи след Душан, които се предадоха на турците и запазиха за дълго някои от правата си като рудари“ (Северна Македония, с. 267). Кратово по това време бил подчинен на сръбската Печска патриаршия, възстановена през 1557 г. Бащата на Михаил се казвал Николай и бил свещеник. Той дал своя син за послушник при сръбския патриарх Паисий, при когото останал 15 години архидякон. Следващият архиепископ Гаврил го ръкоположил за коласийски (кюстендилски) митрополит. Поради лошо отношение на турците към него той напуснал епархията си и отишъл в Света гора. Като откупил брат си Венемианин от турците, заедно с него отива в Москва, 21 ноември 1651 г., дето чинодействувал с цел, както казва в своята молба до руския цар, „да свикне на московско богослужение“. От Москва отива в Ерусалим (1654) през Влашко, Сърбия, Света гора, дето престоява две години. Отново в Москва е през 1657 г., 11 ноември; там престоява до 1660 г., когато поискал разрешение да се завърне в родната земя, по-специално в Лесновския манастир, на който царят дал грамота, съгласно която на всеки шест години манастирът може да изпраща в Русия трима-четирима души за помощ.

Още при първото си пристигане в Москва през 1651 г., дето се е срещал с царя и патриарха, Михаил имал голям успех, защото станало нужда да моли за 12 коли, с които да бъдат пренесени на юг подарените книги и предмети. Товарът потеглил обратно с архимандрит Дионисий, който го придружавал до Москва. Изглежда, че такава голяма пратка на книги митрополит Михаил е успял да издействува и през 1660 г., когато окончателно напуснал руската земя. Една измежду тези книги е печатаният апостол, за който е дума тука (фонд „Редки книги“, № 8). Титулният лист на книгата не е запазен, поради което не мога да определя годината на изданието; въз основа на наличните в София библиографски справочници не можах да установя това. От тях се вижда, че до 1655 г. само през XVII в. апостолът е издаван през годините 1605, 1633, 1638, 1644, 1640, 1653, 1655 (всички издадени в Москва), 1630 (Киевско издание), 1654 (Лвовско издание). Външното описание на всички тези издания си схожда — голям формат, около 320 листа, с голяма гравюра на ап. Лука. И понеже книгата, подарена от митрополит Михаил, в сегашното си състояние има 366 листа голям формат, следва изводът, че тя е издадена след 1655 г. в Москва, дето той повторно е там от 1657 г.

Преди да потегли от Москва, митрополит Михаил оставил приписка, съгласно която давява книгата на Светогорския манастир Ксеноф, в който по онова време живеели много славянски монаси, предимно българи.¹ Впрочем в приписката се говори още за йеромонах Дамаскин и дяк Никодим, с които той пристигнал в Москва през 1657 г., 11 декември, чиито имена се споменават и в други документи, свързани с Михаил. Дарителната бележка гласи (давам я, без да спазвам правописно оригинала, за който може да се съди по приложената снимка): Божиею милостию Михаил митрополит коласийски и кратовски и щипски, поклонник святаго гроба Христова, дах сию книгу апостол у манастир Ксенох святаго Георгия на Святей горе Афонстей братиям в църкви на прочитание, а за своих вечних помят и родител своих дожде господ бог благоволил стояти церковь сия. Молите же ся о нас, братие, да прости господ бог и святи Георгие вашими святыми молитвами, наших множество съгрешении в самом Христе бозе, ему же слава и дръжава в веки, амин.

Михаил кратовски своєю рукою пописал в царствующем преименитом граде Москве у Богоявленском монастыри, близ цесаре и патриарша двора. В лет 7168. [= 1660] круг слнца 28, луна 5, вруце лет 7, индиктион 13, месяца юлия 7, 8890ъ [= Михаил] (л. 12 об—13).

¹ Василий Барски, посетил два пъти Света гора, през 1725 и 1745 г., за манастира Ксеноф отбелязва и такава много важна подробност: „Тамо книги многи обретахус рукописни, сербскии и болгарскии, греческих же мало, яко точию за правило. Ибо первое серби и болгари жителствуаха, аже и аз сам видех“ (вж. Странствования Василия Григоровича Барского по святым местам Востока с 1723 по 1745 г. Ч. III. с. 292).

[illegible]

Приписката, чийто пълен текст може да обнародвам на друго място, продължава и на листове 13 об, дето е отправена молба към светогорските монаси, споменават се имената на йеромонах Дамаскин и дякон Никодим.¹

От тая приписка узнаваме, че на 7 юли 1990 г. митрополит Михаил е още в Москва (известно и по други документи). По-важна е фразата, че той бил отседнал в Богоявленския манастир „близ цесарева и патриарша двора“. Тази подробност говори много — тя подсказва за голямото уважение, оказано на митрополит Михаил с оглед на важни задачи, преследвани от руската държава. Тази лична приписка на Михаил, както и други познати документи, свързани с него, дават достатъчно основание да се ревизира изказаната от Йордан Иванов мисъл: „Колкото знаем за митрополит Михаил от средата на XVIII в., за жалост това повече се отнася до неговата личност, до неговата непастирска ревност — само своята кожа и спокойствие да гледа, при усилни години да бяга в Москва, Света гора и Йерусалим“ (Северна Македония, с. 266—267). Не, други, съвсем други са подбудите у Михаил да ходи толкова много по разни православни земи, с постоянно отправен поглед към Москва, опора и надежда не само лично негова, но и на целия православен свят по онова време.

Гореизнесената приписка дава повод да се коригира още една мисъл на нашия бележит учен. Според него след завръщането му от Русия „Михаил вече не се титулува митрополит „коласийски“ или „кратовски“, както това е ставало на записи и писма от по-стара дата“ (Северна Македония, с. 268). В дарителната приписка от 1660 г. той се титулува „Михаил митрополит кратовски и“ (името е дадено чрез тайнопис).

Много ценни автобиографични бележки, но малко използвани досега в науката, митрополит Михаил е оставил и в два ръкописа, намиращи се в Народната библиотека „Кирил и

¹ На връщане от Русия митрополит Михаил минал през влашките земи, посетил и манастира Козия (окръг Олтения), дето оставил един хубаво изработен епитрахил, както се вижда от следния надпис: В лѣтѣ зрѣху (= 1661) мѣсѣ юнѣа гл. (13) день Михайлъ митрополитъ Коласи и кратовски сръбские земли и даде у манастирь святии и животначелнѣи Троица, глаголемаа Козия, на вечни помень (БАН — Научен архив, ф. Йорд. Иванов, ед. 179).

Методий“ (вж. Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи. Т. I. С., 1910, № 193. с. 129—130, № 420, с. 431). Ръкопис № 420 той донесъл от Москва, дето го получил по време на своето първо отиване там: „Сие писание начртах своєю рукою Михаил митрополит бански [= кюстендилски], кратовски и шипски в царствующем граде Москви при благоверном цари Алексей в лет 7161 (= 1651).“

КНИЖОВНИКЪТ ТОДОР ВРАЧАНСКИ НЕ Е ТЕОФАН РИЛСКИ

Б. Ангелов

Всичко по-съществено за дейността на двамата български книжовници от втората половина на XVIII в. — поп Тодор Врачански и Теофан Рилски — изнесох в своята книга „Съвременници на Паисий“ (ч. II, С., 1969). Там посочих познатите ми техни ръкописи (отделно за поп Тодор и за Теофан Рилски), говоря за общи черти в заниманията им, за връзки между тях, за лично познатство и влияние. Това схващане не споделя др. Васил Харизанов, както се вижда от статията му „Тодор Врачански — Теофан Рилски“, отпечатана във в. „Отечествен зов“ (Враца, 1972, бр. 81, с. 11). Изхождайки от факти, дадени в моята книга, авторът заключава: „Следователно от казаното дотук е видно, че поп Тодор Врачански и Теофан Рилски са едно и също лице.“ Основание за това му дава една приписка в ръкопис от 1772 г. (намиращ се в Окръжния музей — Враца, № 51/1969): „Поп Теодор от град Враца. Потом Теофан, манастир Рилски, в лето 1772.“ Харизанов коментира: „Тази приписка и написаният текст след това ни позволяват да смятаме, че поп Тодор Врачански около 1772 г. е станал Теофан Рилски, т. е. от свещеническият е преминал в монашеския.“ Ипо-нататък: „Това наше твърдение се доказва с приписката. . . в дамаскин — сборник от слова от 1789 г.: „Исписах сию книгу у град Враца 1789 поп Тодор ермонах непотребни.“ Трето негово съображение, но не и исторически факт, е мисълта, че до 1772 г. поп Тодор пише под това си име, а след 1772 г. пише под име Теофан. По думите на Харизанов „не може да се приеме твърдението, че Теофан Рилски е ученик на поп Тодор Врачански. Не може две лица да имат такъв еднакъв почерк, който дори по калиграфски път потвърждава единство.“

Такива съображения изнася авторът в подкрепа на тезата си. Аз не я споделям не затова, защото е в разрез с мое изказано схващане, а защото не е убедителна, защото е теза изкуствена, предварително поставена и после са дирени факти, които биха я подкрепили. Ако др. Харизанов беше изнесъл поне един нов факт, пряко свързан с поп Тодор и Теофан, въз основа на който би могло да се говори, че в случая става дума за един и същ книжовник, аз безусловно ще коригирам схващането си. Но такава неща в статията му няма. По силата на това аз оставам на своето предишно разбиране. И понеже в книгата може би не е развита достатъчно убедително моята мисъл, което именно е дало основание на др. Харизанов да изкаже друго мнение, считам за необходимо тук да дам някои допълнителни съображения, изградени предимно въз основа на познатите факти, като изнеса и някои нови факти. Това правя преди всичко с оглед за изясняване на един важен въпрос из книжовното развитие на нашия народ през XVIII в. и главно с оглед на подетата инициатива за написване история на град Враца. Отговорът ми ще бъде конспективно даден в следните точки:

1. За приписката от 1772 г.: „Попъ Теодоръ от градъ Враца: Потомъ Теофанъ манастиръ рилски: въ лето 1772“, която значи: „Поп Тодор от град Враца [писа]. После [писа] Теофан [от] манастир Рилски, в лето 1772.“ Според Харизанов във въпросната приписка нямаме означаване на едно и също действие — писане на книга, извършено от две различни лица — поп Тодор и Теофан, а имаме означаване две имена на едно и също лице: поп Теодор. . . потом Теофан. В църковния живот наистина практика е, когато човек става монах, да променя своето светско име. Въпросната приписка обаче не е свър-